Марсел Рајх-Раницки

КОД КУЋЕ НЕСКУЋЕН[1]

Лекари покрајинске болнице у Салцбургу већ су одустали од осамнаестогодишњака и преместили га у собу за умирање. Пожурили су да му дају последње помазање. Али свим предвиђањима у инат, трговачки шегрт Томас Бернхард је преживео. Послат је у болницу за плућне болести, где је из свог кревета месецима гледао у исто брдо: „Човек тада" – рекао је много година касније – „или полуди или почне да пише."[2] Заправо, он и није могао да бира, за младог Томаса Бернхарда такав избор и није постојао. Јер њега је задесило и једно и друго: тада је постао писац и, најкасније тада, умакао је нормалности – или ономе, што подразумевамо под нормалним. Он је, како пише у својој аутобиографској књизи *Подрум*, морао да пође „супротним смером".

Његова болест је била неизлечива, једино што је могао јесте да живи са њом или против ње, дакле са извесношћу смрти и против смрти. Није могао да живи без писања и није желео да пише не бунећи се против беде сопственог и нашег постојања. Бернхардове романе, приповетке и позоришне комаде одликује пре свега отресита и горда несавршеност. Сасвим је сигурно да је он идеју како је његов задатак да створи нешто савршено, или већ саму тежњу ка томе, сматрао апсурдном и претераном и чак као дрскост одбијао. Његови драмски текстови се састоје од монолога, његове приче су фрагменти романа, а романи дуге приповетке и сви заједно чине делове једне те исте, не, не исповести, већ побуне.

У свему што је објавио манифестује се његова самоодбрана. Поврх тога, ови радови не настоје да остваре неку намеру, они немају циљ и сврху, не потичу из неке идеје и програма. Бернхард није желео нешто да промени, он није припадао просветитељима и борцима за бољи свет. У његовом драмском тексту *Трī хероја* читамо: „Где све смрди на пропаст / и где све жуди за разарањем / глас појединца постаје узалудан." Мишљење да је човека могуће васпитати, сматрао је у најбољем случају смешним. У свом последњем, тек постхумно објављеном интервјуу рекао је сажето и, како се мени чини, без и трунке кокетирања: „Ја не верујем ни у шта."[3] Оваква побуна је била сама себи довољна, његово дело је гневно, али никада ангажовано.

Стара је истина да књижевност, у основи, познаје само две велике теме – љубав и смрт. Писца Томаса Бернхарда љубав никада није успела да заинтересује, он није желео

[1] Говор са манифестације „У част Томасу Бернхарду" одржане у Франкфуртском драмском позоришту 11. фебруара 1990. године поводом прве годишњице његове смрти. Први пут одштампано у: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24. фебруар 1990. (*Прим. прев.*)

[2] *Die Zeit*, 11. новембар 1988.

[3] *Der Spiegel*, 29. јануар 1990.

њоме да се бави. Извесно је да је волео свог деду који се о њему бринуо и добро га одгојио; дуги низ година је и на свој ћудљив начин волео једну знатно старију жену, коју је називао „човеком свог живота" – посреди је опет била особа која се о њему бринула. Он није био еротичар, сексуалност је пре била одсутна него присутна у његовом животу. У једном телевизијском интервјуу, он је сам то недвосмислено протумачио као последицу тешке болести од које је још као осамнаестогодишњак готово умро.

Самим тим и није био – у овом погледу попут Кафке – песник љубави. Па чак ни песник чежње за љубављу, чежње која је Кафку, како сазнајемо из његових писама Фелицији и Милени, целог живота изједала – Бернхарду је она била страна, или се барем у његовом делу она нигде не назире нити спомиње. У том свету жене имају подређену улогу, оне су, поготово у његовим раним књигама, унакажени и злонамерни људи и управо због тога одвратни и одбојни. „Мени се гади од гостионичарке. То је оно исто гађење које ме је кад сам био дете, пред отвореним вратима кланице, терало на повраћање" – признаје, аутору очигледно сличан, приповедач романа *Мраз*. Ове гнусне особе су уз то и нападне, оне се недвосмислено нуде мушкарцима, који их наравно одбијају – и то „уз тренутан осећај гадости."

Као и жене, у Бернхардовом свету огавно је и све сексуално, уколико је уопште присутно и споменуто. А пошто је он од самог почетка био неуморан провокатор, екстремни – применићу његов израз – „нападач главом", још у *Мразу* саопштава да је полност „оно што убија", „болест у чијој је природи да разара" и која пре или касније уништава сваку присност.

Живот без еротике? То чак ниједан бог није могао нити хтео да прихвати. Из Јупитерових уста чујемо притужбу: „Ах Алкмена! И Олимп је пуст без љубави." Бернхард, самотни и несрећни, кога је живот изневерио и толико му ускратио, није био песник самилости, већ пре песник немира и разора, пада и распада, пропадања и брисања. Чак и он, немилосрдни и неумољиви, који је попут аутора *Херманове битке* и *Пентесилеје* без окрутности био изгубљен и који је у окрутности тражио заклон од света – чак се и Бернхард, што је бивао старији, све више ослањао на срдачност, на наклоност.

У његовим позним делима, многи ликови су приказани у благом и пријатељском светлу. Додуше, у тим књигама, то су скоро увек мушкарци које он с нежношћу проматра и с љубављу приказује, по правилу уметници и интелектуалци, који, као и он, припадају проклетима и истовремено изабранима. У њима Бернхард проналази браћу, стилизује их у своје тајне двојнике – то важи за јунака приповетке *Витгенштајнов синовац*, склоног естетици и филозофији, као и за пијанисту Вертхајмера у роману *Губитник*, који резигнирано пропада увидевши да савршенство уметничког остварења превазилази његове способности.

А жене? Да ли су оне у последњим Бернхардовим књигама подједнако просте и одбојне? Не мора да значи. Оне су само лишене чулности, то су бесполна бића – налик само у обрисима видљивој, сањарски занесеној плесачици и глумици Јоани у роману *Дрварење*, која тако мало постиже, јер толико много жели. И Марија из романа *Брисање* није од овог света: реч је о портрету Ингеборг Бахман, у коме Бернхард с усхићењем велича велику песникињу, при чему не изоставља њене слабости, на пример, склоност ка комедијаштву.

Овај портрет опет показује да су за Бернхарда жене биле или одвратне или бајколике, да је према њима могао да осећа или гнушање или дивљење. Био је поборник „фанатизма претеривања", из кога произилази његова „уметност претеривања" у којој је – на томе је сам инсистирао – отишао даље од било кога пре њега.[4] Карактери његових ликова, било женских или мушких, своје полазиште такође налазе у мученичком и изазивачком фанатизму, у неуспесима и увредама од којих врви у Бернхардовим текстовима.

Вређао је Дирера сматрајући га претечом националсоцијалиста, Моцарту је замерао кичасте мотиве, док је код Бетовена непрестано чуо само ритмове марша, презирао је Штифтера, Брукнера и Малера, за њега је немачка књижевност двадесетог века била малограђанска и чиновничка, што је, мислио је, типично за бедну литературу чији су познати ствараоци Роберт Музил и Томас Ман, немачки језик му је звучао ружно, без имало мелодичности и способности да изрази истинитост, град Беч је „најобичнија малоумна ништица", а цела Аустрија је „од свих европских држава најопаснија" и „клоака лишена духа и културе".

Олако би било задовољити се тиме да је Бернхард такве увреде најчешће стављао у уста својих наратора. То јесте истина, међутим ове жестоке и бесне осуде заправо мало говоре о предметима ових напада, већ далеко више о ономе коме су оне биле потребне да би се, упркос непријатељски доживљеном свету, одржао – дакле, о Томасу Бернхарду. Шта би било да је он, који је и рођен у једном холандском месту, тамо и одрастао? Да ли га је могуће замислити као холандског писца? Наравно, с једином разликом што би тада за њега, у то сам сигуран, Холандија била најобичнија „клоака лишена духа и културе", те би Холанђани, рецимо Рембрант, морали да истрпе сав његов гнев. Укратко: холандском аутору Томасу Бернхарду не би, наравно, Аустрија послужила као метафора за бесмисленост нашег бивствовања, већ Холандија.

Не заборавимо да је он располагао с довољно новца да се скраси где год да му одговара. Највише му је пријала клима Шпаније. Али кад год би био у Шпанији није дозвољавао да га земља, у којој је више патио него било где другде на свету, дуго чека: није само он био потребан Аустрији, него је и Аустрија била потребна њему. Као што се у Бернхардовом делу не могу превидети садистички акценти, тако се и код њега самог уочавају мазохистичке склоности. Бројне љуте изјаве истовремено имају изразито реторичку функцију: оне су саставни делови његових бескрајних каскада речи, његових грандиозних језичких слапова. Бернхард је из елоквенције беспомоћности извукао до сада неслућене тонове, он је језичку бујицу очаја довео до скоро неподношљивог.

Пошто је за свој начин живљења врло рано успео да пронађе посебно интензиван, одговарајући језички израз, овде је тиме оном књижевности увек мрском, ако не фаталном питању о односу између форме и садржине извучено тло под ногама: било да су његови романи и приповетке од веће или мање важности – ово се не односи на драмске текстове – у њима је стил већ садржина. Отуда и блискост ове епике са

[4] Бернхардово признање о „уметности претеривања" налази се у његовом роману *Auslöschung. Ein Zerfall*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M, 1986, стр. 6.

лириком: Бернхард не аргументује, већ сугерише, његов посао није била анализа, већ евокација. На врхунцима његових романа и драма уочава се реторички талент. Додуше, Бернхард је био веома необичан реторичар. Нерадо и ретко је држао говоре, који би уз то и врло кратко трајали.

Основни елементи његове прозе су литија и нарицање. Он је, ако се тако може рећи, измислио комичну литију, веселу нарицаљку. У кући, у којој је живео у горњеаустријском Олсдорфу, зидови су били блиставо бели, а прозори и врата уоквирени угљеноцрном бојом. Овај оштар контраст може се пронаћи и у његовим књигама. Оне живе од поларизоване напетости, поготову оне између потиштености и хумора. Бернхард је био насмејани меланхолик и, попут неке Шекспирове луде, плашљиви шаљивџија. Његово дело носи обележје маничне депресије. Да ли и њега погађа Гетеова дефиниција из чувеног стиха „Бескрајна срећа и бескрајни бол"?

Заправо: његова проза је туробна и горка, док је он у друштву био, свакако не „бескрајно срећан", али ведар и опуштен, пре склон шали него јадању. Ипак, утеха коју је Гете препоручивао – „Срећна је само душа која воли" – Бернхарду није могла да ублажи бол. Међутим, чак је и он познавао једну утеху, могућност да своју доживотну кризу барем временски прекрати и превари кобну болест: срећан је био само док је писао.

Јунаци његових романа, приповедака и комада отеловљавају непрестану побуну – они се буне против болести и смрти, против саме људске егзистенције. То је побуна која од самог почетка нема никаквих изгледа, којој није дат ни најмањи трачак наде. За Бернхарда не постоји појам „утопија", он га чак не удостојава ни подсмеха, као ни идеја о избављењу.

У његовом делу, пак, присутна је једна идеја о избављењу коју, оклевајући и сумњајући, није потиснуо: за неки вид оправдања, постојање може можда да захвали само уметности. И то што је он, католички отпадник, који никада није престао да презире цркву, ону особу, која у његовим очима управо представља савршенство песништва, назвао Марија, сигурно није случајност. Много говори и то да је један други лик романа *Брисање*, у кога се приповедач заљубљује и кога велича као „генија уметности говора и ћутања", живописан католички духовник и дипломата, надбискуп Спадолини.

У *Губитнику* Бернхард прича о онима који увек морају да бирају између два – безизлазна – пута. Рођени као губитници, ови људи су, „управо из разлога што су тако слабо развијени и обликовани", имали снаге да изузетно снажно делују на своју околину. Ова тврдња ми звучи донекле рискантно. Бернхардови „безизлазни људи" су жртве или чак проблематична деца живота, која пропадају, не остављајући за собом неки траг или успех. Његово дело не познаје победнике, све побуне су потпуно бескорисне, приказани су искључиво порази.

Па опет, у том свету, међу онима који су пропали и предали се, стоји један, чија побуна није била узалудна, чија је херојска борба, узимајући све у обзир, равна истинском тријумфу. Али тај који је увек ишао „у супротном смеру", који се побунио и победио, није творевина аутора, већ је то он сâм, он, Томас Бернхард.

(Са немачког превела ***Ана Киш****)*